

DİLUCU GÜMRÜK KAPISINDAN YAPILAN SINIR TİCARETİ VE İĞDIR'A ETKİLERİ

Border Trade at Dilucu Customs and Its Effects in Iğdır

*Doç.Dr. İbrahim GÜNER

*Arş.Gör.Ünsal BEKDEMİR

ÖZET

Dilucu sınır kapısı, 12 km'lik Türkiye-Nahçıvan sınırında yer alır. 1993 yılında bu sınır kapısının açılmasıyla iki ülke arasında sınır ticareti başlamış ve bu ticaret giderek gelişmiştir. Böylece yörede çeşitli iş olanakları ortaya çıkmıştır. Bunların başlıcaları kamyonlarla petrol taşınması, şirketlerin kurulması, yeni iş yerlerinin ve otellerin açılması olarak sıralanabilir. Sınır ticaretinden kazanılan para genellikle arsa ve arazi alımı ile bina yapımına yönelmiş ve böylece Iğdır kentindeki inşaat sektöründe büyük bir canlanma olmuştur. Ticaret ve inşaat kesimlerindeki bu canlanmaya bağlı olarak Iğdır, yakın çevresindeki kırsal yerleşmeler için bir göç çekim merkezi haline gelmiş ve bu göçler sonucunda kentin nüfusu 1990-1997 devresinde yaklaşık % 25 oranında artmıştır.

Nahçıvan'dan bir yılda ithal edilen 300 bin ton dolayındaki mazotun depolanması için, ana karayolları boyunca, toplam 10 bin ton civarında depolama kapasitesine sahip 130 adet petrol satış istasyonu kurulmuştur. Ayrıca bu karayolları boyunca çok sayıda piknik, restoran ve eğlence yerinin açılması, ovadaki verimli tarım topraklarının bir kısmının elden çıkmasına yol açmıştır.

ABSTRACT

Dilucu border customs is on the 12 km Türkiye-Nahçıvan border. In 1993, with the opening of this border customs, the border trade between two countries started and developed year by year. Thus, some possibilities for work emerged in the area. The main ones are carrying oil by tankers, foundation of companies, opening of new places of employment and hotels. The income gained from border trade was invested mainly in buying properties and construction of buildings and contributed a lot to the development of building sector in Iğdır city. Iğdır has become an attraction for migration from its nearby villages and its population in raised almost 35 % between 1990-1997.

60 oil stations with storage capacity of 10.000 tons of oil were built for sating the imported oil from Nahçıvan the amount of which is nearly 300.000 tons. Besides, the foundation of numerous picnic sites, restaurants and leisure areas

* Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum.

caused the loss of some of the fertile lands in the plain.

Giriş

Türkiye'de 1972 yılından sonra yayınlanan sınır ve kıyı ticareti yönetmeliklerinde sınır ve kıyı ticareti sınır ve kıyı illerinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla komşu ülkelerin sınır ve kıyı bölgelerinde karşılıklı olarak yapılan ticarî işlemler şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak 1 Eylül 1993 tarih ve 21685 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan sınır ve kıyı ticaretinin düzenlenmesine ilişkin kararın ikinci maddesinde sınır ticareti sınır ve kıyı illeriyle bunlara komşu illerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla karşılıklı olarak yapılan ticarî işlemler şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımda dikkati çeken husus, komşu iller deyiminin eklenmiş olmasıdır. Çünkü teorik olarak sınır ticareti, bölgesel ihtiyaçları karşılamak amacıyla insanlar arasında yapılan, hacim ve tutar olarak büyük olmayan özel bir ticaret faaliyetidir¹.

Türkiye'de sınır ticaretine ilişkin ilk karar, gümrüklerin daha iyi denetlenmesini sağlamak amacıyla, 1 Ağustos 1972 tarih ve 1615 sayılı Gümrük Kanunu'nda yer almıştır. Ülkemizde sınır ticaretinin başlaması ise petrol krizi ve döviz darboğazının yaşandığı 1978-79 yıllarına rastlar. Petrol krizine çare bulmak için yöntemler aranmış ve İran'dan mal karşılığı petrol alınmasına karar verilmiştir. Petrol alımı ise Ağrı-Gürbulak'tan sınır ticareti ile yapılmıştır. İlk iki yıl bu faaliyetlerle ilgili işlemler Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından görevlendirilen elemanlarca yürütülmüş ve daha sonra bu görev Ağrı Valiliğine devredilmiştir.

20 Eylül 1980 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan Sınır Ticareti Yönetmeliği ile Türkiye-İran arasında Ağrı-Gürbulak sınır kapısından sınır ticareti yapılması bir yönetmelik maddesi haline gelmiştir. Bu şekilde ilk olarak Ağrı-Gürbulak'ta başlayan sınır ticareti, zamanla diğer bazı sınır illerinde de uygulanmıştır. Günümüzde Kars ili hariç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin sınır illerinde yapılmaktadır².

Araştırmamıza konu oluşturan Dilucu sınır kapısı Türkiye-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sınırında yer alır. (Şekil 1) Bu sınır kapısı İğdır ovasının güneydoğuya doğru İran-Nahçıvan ve Ermenistan toprakları arasına âdeta bir kama gibi sokulmuş ve Dil yöresi olarak adlandırılan uzantısı üzerinde ve Nahçıvan'la olan 12 km'lik sınırdır bulunmaktadır. Aras üzerinde yapılan Hasret köprüsü 28 Mayıs 1992'de açılmıştır.

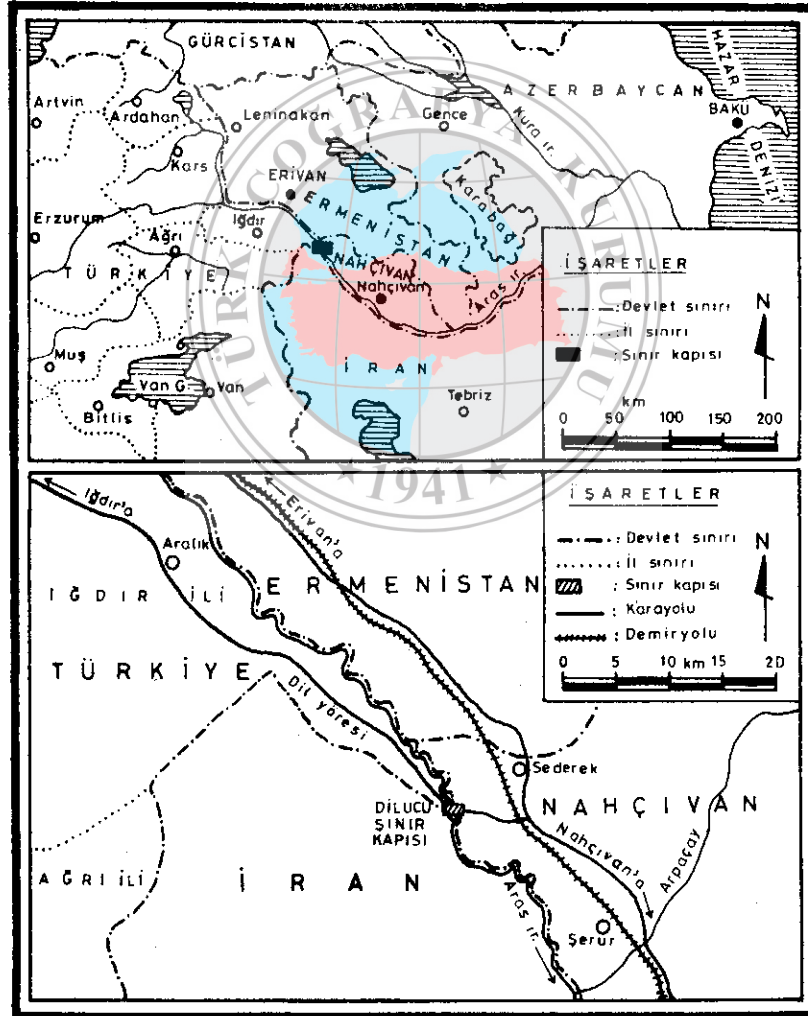
1. Sınır Kapısının Altyapısı ve Karayolu Bağlantıları

1- ŞAŞMAZ, T. ve Diğerleri, 1997. İğdir'da Kayıt Dışı Ekonomi, Kafkas Üniv. İğdir Meslek Yüksekokulu, Rapor, İğdir, s. 6.

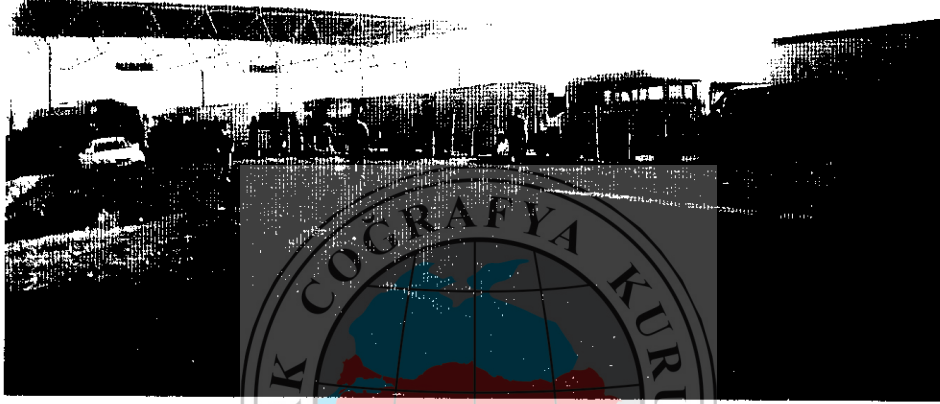
2- KARABAĞ, S., 1988. "Sınır Ticareti ve İğdir Örneği", .G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1998-1, Ankara, s. 8.

1992 yılının Mayıs ayında açılan Dilucu sınır kapısında Jandarma, Gümrük Müdürlüğü, Gümrük Muhafaza Müdürlüğü, Emniyet Komiserliği, Sağlık, Posta-Telgraf, Ulaştırma ve Maliye gibi kuruluşlar hizmet vermektedir.

Bu kuruluşların hizmet verdikleri binalar fizikî donatım esasları açısından çok yetersizdir. Gümrüklü saha içindeki prefabrik bir binada Gümrük Müdürlüğü, Gümrük Muhafaza Müdürlüğü, Emniyet Komiserliği, Jandarma büro ve yakahaneleri, ulaştırma, Telekom ve sağlık uzmanlarına ait odalar vardır. Ayrıca araçların giriş-çıkışlarının denetimini sağlayan Gümrük ve Muhafaza memurları için kulübeler, maliye yetkililerinin kantar denetimi için kulübe ve sağlık uzman-

Şekil 1. Dilucu sınır kapısının lokasyon haritası
Figure 1. Location map of Dilucu border gate

Fotoğraf 1. Dilucu sınır kapısından bir görünüş.

Photo 1. An appearance of Dilucu border gate

ları ile polislerin yolcuların giriş-çıkış denetimlerini yapmaları için pasaport binaları da mevcuttur (Fotoğraf 1). Gümrüklü saha içerisinde bir arama yerinin bulunmayışı, hem geçiş işlemlerinin hızlı bir şekilde yürütülmesine, hem de denetimlerin sağlıklı bir şekilde yapılmasına engel teşkil etmektedir. Ayrıca gümrüğün askerî yasak bölgede bulunmasından dolayı kapının yalnız günün belirli saatlerinde açık tutulması (yazın saat 4.5-5'e, kışın ise 3-3.5'a kadar), kantar, sundurma ve antrepo gibi tesislerin bulunmayışı gibi sorunlar da sınır ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir.

Dilucu sınır kapısı Aras vadisinin oluşturduğu doğal yol güzergâhı üzerinde yer aldığından, bu oluk boyunca uzanan karayolları vasıtasıyla gerek doğu ve gerekse batı yönündeki çok geniş bölgelerle bağlantılıdır. Ancak Nahçıvan ve Azerbaycan toprakları arasına Ermenistan topraklarının girmesi ve Güney Azerbaycan topraklarının İran sınırları içerisinde kalması, Nahçıvan ve Azerbaycan arasındaki kara ulaşımında büyük güçlükler yaratmaktadır. Ermenistan'ın Zengezur bölgesinden geçen karayolu ve demiryolu ulaşımına kapalı olduğundan, Nahçıvan'ın Azerbaycan'la bağlantısı İran üzerinden sağlanmaktadır. Bu da, Dilucu sınır kapısının etki bölgesinin daha çok Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

Dilucu sınır kapısı 65 km'lik bir karayoluyla Iğdır il merkezine, oradan da Ağrı, Kars ve Erzurum kentleri üzerinden ülkemizin ana karayolu ağına bağlan-

maktadır. Bu yolun özellikle İğdir'a kadar olan kesimi günün belirli saatlerinde yoğun bir trafiğe sahne olmaktadır. Bu nedenle söz konusu yolun iyileştirme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Dilucu sınır kapısı, standardı oldukça düşük olan 80 km'lik bir karayoluyla Nahçıvan'ın başkenti Nahçıvan kentine, oradan da 45 km'lik bir yolla İran sınırındaki Culfa sınır kapısına bağlıdır. Nahçıvan'ın temel dış satım malı olan mazot buradan ülkeye giriş yapar. Daha sonra bu mazot Dilucu sınır kapısından İğdir'a getirilerek pazarlanır.

2. İğdir İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Özellikleri

İğdir ilinin yüzölçümü 3539 km² ve 1997 nüfusu 145.384 kadardır. Aynı sayımda il nüfusunun % 30'u kentsel, % 70'i de kırsal nüfustan oluşuyordu. İlin fonksiyonel özellikleri açısından kent olarak kabul edebileceğimiz tek yerleşmesi, il merkezini oluşturan İğdir kentidir (1997'de 45 941 nüfus). Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca ilçe merkezleri ise nüfusları 4.000 ile 7.000 arasında değişen, fonksiyonları ve fizyonomik görünüşleri bakımından daha çok kasaba özelliği taşıyan yerleşmelerdir.

İğdir ilinin ekonomik hayatında tarımın çok önemli bir yeri vardır. Bunda rol oynayan temel neden, 922 km²'lik bir alan kaplayan ve sahip olduğu elverişli iklim, toprak, su kaynakları ve sulama olanaklarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nin tarımsal potansiyeli en yüksek ovalarından biri olan İğdir ovasının il topraklarında bulunmasıdır. Bu ovada ticarî amaçlarla üretilen başlıca tarımsal ürünler şekerpancarı, pamuk, kayısı, elma ve çeşitli sebzelerdir. Ancak ilde bu ürünleri değerlendirecek fabrika (meyve suyu, salça, şeker fabrikası) ve kurumların (kooperatif, birlik vs.) bulunmayışı il tarımının daha da gelişmesini engellemektedir. Ovada üretilen elmayı depolamak için (Melekli) kasabasında 150 tonluk kapasiteye sahip bir soğuk hava deposu kurulmuştur.

İğdir ilinde hayvancılık, çok büyük ölçüde koyun yetiştiriciliğine dayalıdır. Ancak ilde yaşanan terör olayları nedeniyle yaylacılığın sınırlandırılmış olması hayvancılığı olumsuz yönde etkilemiş, hayvancılık terk edilerek Dilucu kapısının açılmasıyla birlikte çekiciliği artan ticaret sektörüne doğru bir yönelme olmuştur. Nitekim ilin hayvan sayısı 1992'de 849 bini bulurken, 1997'de bu sayı 443 bine düşmüştür.

İğdir ilinde büyük ve orta ölçekli sanayi yatırımı bulunmamaktadır. İlin büyük sanayi kapsamında ele alınabilecek tek kuruluşu Tuzluca'daki tuğla fabrikasıdır. Tesis yılda 3 milyon adet tuğla üretim kapasitesine sahiptir. İldeki atölye tipi sanayi tesislerinin çoğu İğdir kentinde toplanmıştır. Bunlar arasında küçük çapta pamuk işleyen altı adet çırçır ve prese atölyesi ile iki adet un değirmeni sayılabilir. Ayrıca kentte otomobil firmalarına ait iki adet servis istasyonu ile çok sayıda oto tamirhanesi, tarımsal alet imalat ve tamirhanesi, marangoz, mobilya, kereste, demir doğrama ve demirci atölyesi gibi küçük sanayi işyerleri de bulunmaktadır. Küçük sanatlar için kentlin kuzeydoğu kesiminde küçük sanayi sitesi

yapılmaktadır. 317 işyeri, çıraklık okulu ve sosyal tesisleri kapsayan bu sitenin 1998 yılında işletmeye açılması planlanmaktadır. Ayrıca organize sanayi bölgesi ve serbest bölge kurulması için çalışmalar devam etmektedir.

İğdir ili topraklarının sınırda yer almış olması, ülkemizin büyük tüketim merkezlerine uzak kalışı, işlek karayolları üzerinde bulunmayışı, şehirleşme aktinitesinin zayıf oluşu sanayinin gelişmemiş olması ve pazarın kısıtlı oluşu gibi nedenlerle yörede ticaret faaliyetleri uzun yıllar pek gelişmemiş ve ticaret hayatı büyük ölçüde tarımsal ve hayvansal ürünlerin ticaretine dayalı kalmıştır. 1979-1987 yılları arasındaki İran-İrak Savaşı sırasında Hopa limanı üzerinden İran'a yapılan transit taşımacılığın önem kazanmasıyla, İğdir'in ticaret hayatında büyük bir canlanma olmuştur. Ancak 1987 yılında bu savaş sona erince, İran'a yönelik transit ticaret de hemen hemen durmuştur. Yöredeki ticaretin tüm sektörlerle ve yöre halkının refahına damgasını vuracak şekilde gelişmesi, 1993 yılından itibaren İğdir-Nahçıvan sınır ticaretinin başlamasıyla olmuştur. Bu gelişmede, 1992 yılında İğdir'in il yönetim bölgesi haline getirilmesinin de büyük rolü vardır.

3. Nahçıvan'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Özellikleri

Azerbaycan'a bağlı bir özerk cumhuriyet olan Nahçıvan'ın yüzölçümü 5500 km², nüfusu ise 295 bindir (1991). Ülkede Nahçıvan kenti (70 000 nüfus), Babek, Culfa, Ordubat, Sederek ve Şerur ilçeleri ile 214 köy vardır. Nüfusunun

Fotoğraf 2. Nahçıvan kentinden bir görünüş
Photo 2. An appearance of Nahçıvan city

%70'i köylerde yaşar (Fotoğraf 2).

Nahçıvan topraklarının %30'u tarıma uygundur. Aras boyunca uzanan ova ve dağ eteği ovalarında sulamalı tarım faaliyetleri gelişmiştir. Buraları bağcılık, meyvecilik, tahılcılık, hayvancılık ve ipekçilik bölgesidir. Özellikle bağcılık çok gelişmiştir. Ancak dağılan Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra bağların çoğu bakımsız kalmış veya sökülüştür. Aynı şekilde, önceleri Odubat ilçesinde geniş yer kaplayan kayısı bahçelerindeki ağaçlar da yakacak temini amacıyla büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Ülkenin sulamalı tarım alanlarında et, süt ve yün üretimine yönelik koyunculuk yapılmaktadır.

Sovyet egemenliği sırasında Nahçıvan'da, ülkede üretilen hammadde kaynaklarını değerlendirmek ve kendi nüfusunun ihtiyacını karşılamak amacıyla çok çeşitli sanayi kollarının geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Çünkü Azerbaycan arazisinden ayrı bir bölge işgal etmekte ve yerli hammaddelerin yerinde değerlendirilmesi daha uygun düşmektedir³. Bölgenin sanayi tesisleri arasında elektronik fabrikaları, dokuma fabrikaları, tütün fermantasyon tesisleri, şarap fabrikaları, molibden-gümüşlü kurşun saflaştırma fabrikası, araç tamiri atölyeleri, Nahçıvan hidroteknik kompleksi, tuğla fabrikaları ve gıda sanayiine ait tesisler yer alır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte BDT'yi oluşturan her topluluk gibi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de özgürlük ve özelleşme hareketinden etkilenmiştir. Ülkenin tarıma dayalı planlı ekonomisi artık ticarete dayalı olmaya başlamıştır. Devlet eliyle ekilen, hasat edilen ve pazarlanan ürünleri artık kimin ekeceği, kimin hasat edeceği ve kimin pazarlayacağı, sanayi tesislerinin nasıl işletileceği belli olmamıştır. İşte otoritenin yok oluşu ile birlikte Nahçıvan'da yaşayanlar, geçimini sağlamak için ya ticarete yönelmiş, ya da ülke dışına göç etmişlerdir.

4. İğdir-Nahçıvan Sınır Ticareti

İğdir ile Nahçıvan arasındaki ticaret 12 Mart 1993 tarihinde İğdir ili ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yetkililerince imzalanan özel anlaşma ile başlamıştır. Bu anlaşmada ticarete konu olacak mallar ve uyulması gereken esaslar belirlenmiştir. Anlaşma uyarınca Türkiye'den Nahçıvan'a ihraç edilecek ana mal grupları sebze ve meyve, gıda maddeleri, giyim, ev eşyası ve elektronik malzemeler, sanayi ürünleri, inşaat ve yapı malzemeleri olarak belirlenmiştir. Nahçıvan'dan ithal edilecek ana mal grupları ise tarımsal ve hayvansal ürünler, meyve ve sebze konserveleri, giyim, mineral ve maden suyu, inşaat ve yapı malzemeleri, petrol ve petrol ürünleri olarak tespit edilmiştir. Sınır ticareti ile ilgili anlaşma 1993 ve 1994 yıllarında başarılı bir şekilde uygulanmış ve karşılıklı olarak ekonomik ilişkiler düzenli bir şekilde yürütülmüştür. 30 Ocak 1996 gün ve 22540 sayılı

3- KOÇMAN, A. ve Diğerleri, 1994, Azerbaycan Coğrafyası, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay. No: 78, İzmir, s. 208.

Resmî Gazete'de yayınlanan sınır ticaretinin düzenlenmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu'nun 96/7782 sayılı kararı ile sınır ticareti yoluyla ihracat kapsamı daraltılarak ormancılık, hayvancılık, arıcılık ve bahçecilik ürünleriyle sınırlandırılmıştır. Bu da, sınır ticareti yoluyla yapılan ihracat miktarının giderek azalmasına neden olmuştur. Buna karşılık yolcu beraberinde getirilen eşya cins ve miktarının arttırılması, bavul ticaretinin önem kazanmasını sağlamıştır.

İlgili yönetmelik hükümlerine istinaden İğdir valiliği bünyesinde bir Sınır Ticareti Bürosu kurulmuştur. Bu büronun amacı sınır ticaretinin uygulanması, denetlenmesi, iş ve işlemlerinin yürütülmesini sağlamaktır. Sınır ticareti yapmak isteyenler bu bürodan Sınır Ticareti Kartı almak zorundadır. Ticaret yapacak olanlarda, en az bir yıl süreyle İğdir ili sınırları içinde oturuyor olma şartı aranmaktadır. Böylece yöre halkına ekonomik olanakların sağlanması amaçlanmaktadır. Sınır ticareti yoluyla yapılan ihracat ve ithalatta, her defasında 50 000 ABD Doları karşılığı TL değerinde mal ihraç veya ithal edilebilmektedir. Sınır ticareti belgesi almış olanlardan tahsil edilen 25 dolarlık konut fonu uygulaması 1996 yılının başından itibaren kaldırılmıştır. Sınır ticareti ile ilgili işlemlerde, ithalât ve ihracat belgesi aranmamaktadır. İhraç edilen eşyanın cins, miktar ve değerlerini gösterir listenin faturaları ile birlikte yetkilendirilmiş gümrük idarelerine göstermeleri gerekmekte, gümrük idarecileri de bu beyan ve belgelere dayanarak tahakkuk varakası düzenlemektedir.

Dilucu sınır kapısından giriş-çıkış yapan yolcu sayısı ile ilgili istatistikler incelendiğinde, bu sayının, sınır ticaretinin giderek önem kazanmasına bağlı olarak 1992-1995 devresinde çok belirgin bir şekilde arttığı, daha sonraki yıllarda ise nispeten bir durgunluk kazandığı dikkati çeker (Tablo 1). Bu durum, söz konusu sınır kapısının hizmet bölgesinin daha çok 295 bin nüfuslu Nahçıvan'la sınırlı olmasının bir sonucudur. Sınır kapısından giriş-çıkış yapan yolcuların uyrukları ise çok çeşitlidir. Bunlar arasında %95'lik bir payla Türkiye ve Azerbaycan vatandaşları başta gelmekte, kalan %5'lik pay ise diğer ülkelerin vatandaşlarına ait bulunmaktadır. Sınır kapısından geçişlerde Nahçıvan vatandaşlarından para

Tablo 1. Dilucu sınır kapısından giriş-çıkış yapan yolcu sayısının yıllara göre dağılımı (1992-1996)

Table 1. The numbers of the passengers' entering and the existing of the border gate of Dilucu annually from 1992 to 1996

Yıllar	Giriş Yapan	Çıkış Yapan	Toplam
1992	23 141	22 999	46 140
1993	89 883	79 726	169 609
1994	83 014	81 541	164 555
1995	163 285	156 907	320 192
1996	138 002	130 782	268 784

Kaynak : Dilucu Gümrük Saymanlık Müdürlüğü Verileri.

alınmamakta, Azerbaycan vatandaşlarından ise 10 dolar karşılığında vize harcı alınmaktadır.

Dilucu kapısından giriş-çıkış yapan araç sayıları da yıllara göre önemli artışlar kaydetmiştir. Nitekim 1995 yılında toplam 142 956 araç giriş-çıkış yapmışken 1997'de bu sayı 221 305'e yükselmiştir (Tablo 2).

Otomobil ve otobüsler yolcu taşımakla beraber, yük taşımak amacıyla da kullanılmaktadır. Yolcular pazarlayacakları malları bu araçlarla getirmektedirler.

Tablo 2. Dilucu sınır kapısından giriş-çıkış yapan araç sayıları (1995-1997)

Table 2. The numbers of vehicles entering and existing from the border of Dilucu (1995-1997)

Yıllar	Otobüs	Otomobil	Kamyon	TIR	Toplam
1995	48 944	74 600	18 582	826	142 952
1996	61 954	66 121	22 431	797	151 303
1997	83 892	45 156	90 929	1 328	221 305

Kaynak : Dilucu Gümrük Saymanlık Müdürlüğü Verileri.

Kamyon ve TIR gibi araçlar ise başta petrol ve gıda maddeleri olmak üzere çeşitli ticaret malları taşımaktadırlar. Bazı günler gümrükten giriş-çıkış yapan araç sayısı 1000'i bulmaktadır (Fotoğraf 3).

Sınır ticaretiyle ilgili istatistikler yeterli düzeyde tutulmadığından, Dilucu sınır kapısından yapılan ihracat ve ithalât miktarlarını sağlıklı bir şekilde belirlemek oldukça zordur. Dilucu Gümrük Müdürlüğü kayıtları ile "İğdir'da Kayıt Dışı Ekonomi" konulu rapordan sağladığımız verilere dayanarak yaptığımız hesaplama göre, 1996'da bu sınır kapısından 42 245 425 dolarlık ihracat yapılmıştır (Tablo 3). Tablodan da anlaşılacağı gibi, ihraç malları arasında gıda maddeleri, ev eşyaları ve giyim başta gelir. Çünkü bu mallar insanların temel tüketim mallarının başlıcalarını oluştururlar. Buna karşılık İğdir ve Nahçıvan'da benzer iklim koşullarının hüküm sürmesine bağlı olarak hemen hemen aynı tarım ürünlerinin yetiştirilmekte olması, sebze ve meyve ihracatının nispeten düşük olmasına yol açmıştır. Nahçıvan Türkiye'den almış olduğu malları sadece kendi ihtiyacını karşılamak için kullanmamakta, Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetlerine mal akımını da sağlamaktadır. Nahçıvanlı işadamları bu ticarî ilişkiyi sağlayarak gelir elde etmeye çalışmaktadırlar.

Sınır ticaretinin ilk yıllarında Nahçıvan stoklarında mevcut tarımsal ve hayvansal ürünler yanında özellikle bakır, hurda demir, deri, kereste, sunta ve kontraplak ülkenin gelir kaynaklarını oluşturmuştur. Ancak stoklardaki mevcutların tükenmesi, haşere mücadelesinin yapılmamış olması nedeniyle devlete ait bağların verimden düşmesi ülke gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Günümüzde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İğdir'a, başta petrol olmak üzere, şekerpancarı,

Fotoğraf 3. Dilucu kapısından Nahçıvan'a geçiş yapmak için sıra bekleyen kamyonlar
Photo 3. Lorries waiting for passing from Dilucu border gate to Nahçıvan

Tablo 3. Dilucu sınır kapısından yapılan ihracatın ürün türlerine göre oranları (1996).
Table 3. The rates of exporting crops according to the variety (1996)

Ürün Türü	Tutarı (Bin Dolar)	%'si
Gıda Maddeleri	29 365	69.5
Ev Eşyası-Elektronik Malzeme	7 025	16.6
Giyim	3 216	7.6
İnşaat ve Yapı Malzemeleri	1 689	4.0
Sebze Ürünleri	479	1.1
Sebze ve Meyve	471	1.1
TOPLAM	42 245	100.0

verimi hızla azalan kayısı, üzüm, çeşitli sebze, deri ve bakır satmaktadır (Tablo 4). Ülke için temel geçim kaynağı olan mazot Azerbaycan'dan getirilmekte ve Nahçıvan sadece geçişi sağlamaktadır. 1996 yılında Türkiye Nahçıvan'dan 28 356 139 dolarlık mal ithal etmiş ve ithalât harcamasının %71.9'u petrole ödenmişti. 1997 yılında ise 78.5 milyon dolar karşılığında 302 693 ton petrol alımı gerçekleştirilmişti. Nahçıvan'dan ithal edilen hurda bakır ve demir İstanbul, Adana, İzmir-Metaş ve Sivas Demir-Çelik Fabrikası'na; deri Bolu-Gerede ve Bursa'ya ; iplik İstanbul ve Bursa'ya gönderilir. Mazot ise tankerlerle hemen hemen ülkemizin her tarafına pazarlanır.

Nahçıvan'la Türkiye arasındaki ticarî ilişkiler beş şekilde gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birincisi, büyük işadamları tarafından yapılan ticarettir. Bu işadamları, oransal olarak büyük bir kısmı mazottan oluşan ürünleri Türkiye'ye pazarlamakta, elde ettiği gelir ile Türkiye'den gıda, giyim ve diğer ihtiyaç maddelerini alarak kendi ülkeleri ve diğer Türk cumhuriyetlerine satmaktadır. İkinci grup ticaret, kendi aracıyla İçdir'a getirdiği petrol ürünlerini satarak elde ettiği gelirle ihtiyaç maddelerini satın alan küçük işadamları tarafından gerçekleştirilen ticarettir. Üçüncü grupta değerlendirilebileceğimiz ticarî ilişkiler, işadamlı niteliği olmayan vatandaşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunlar, kendi ürettikleri tarımsal ve hayvansal ürünleri günlük İçdir'a pazarlamakta ve ihtiyacı kadar gıda, giyim ve diğer ürünleri alarak ülkelerine götürmektedir. Nahçıvan'da işyeri açmış Türk vatandaşlarının ve Türk ortaklığı ile kurulmuş firmaların yaptıkları karşılıklı ürün alış-verişi dördüncü grup ticarî ilişkileri oluşturmaktadır. Son grupta yer alan ticarî ilişkiler, Türkiye'de elde ettiği emek geliri ile ihtiyaçları için mamûl satın alarak beraberlerinde ülkelerine götüren Nahçıvan vatandaşları tarafından gerçekleştirilmektedir.

Dilucu kapısındaki gümrük işlemlerinden 1995 yılında 47.7 milyar TL civarında bir gelir sağlanmıştır. Ayrıca, İçdir Valiliği'nce hazırlanan Valilik Yönerge-

Tablo 4. Dilucu sınır kapısından yapılan ithalatın ürün türlerine göre oranları (1996).

Table 4. The rates of importing crops according to the variety from the border gate of Dilucu

Ürün Türü	Tutarı (Bin Dolar)	%'si
Petrol Ürünleri	20 386	71.9
Tarımsal ve Hayvansal Ürünler	6 948	24.5
Bakır	376	1.3
Diğerleri	646	2.3
TOPLAM	28 356	100.0

si'nin 20 Eylül 1996'da yürürlüğe konulmasıyla Nahçıvan'dan ithal edilen petrol ürünlerinden fon alınmaya başlanmıştır. Böylece devlet de dış ticaretten daha fazla yararlanmaya başlamıştır.

5. Sınır Ticaretinin Etkileri

Ermenistan, Nahçıvan ve İran topraklarına komşu bir sahada yer alan İçdir ilinde Dilucu kapısının açılması ili bir çıkmaz sokak durumunda olmaktan kurtarmış ve giderek gelişen sınır ticareti il ekonomisinin lokomotif sektörü olmuştur. Ancak ilin ticaret hayatındaki gelişmeleri sadece sınır ticaretine bağlamak doğru olmaz. Bunda, 1992 yılında İçdir'ın il statüsünü kazanması ve terör olaylarının izleri nedeniyle yaylacılığın sınırlandırılmış olmasından dolayı hayvancılığın çok büyük ölçüde terk edilerek ticaret sektörüne doğru yönelme olması gi-

bi nedenlerin de önemli etkisi vardır.

Dilucu gümrük kapısının açılmasıyla başlayan sınır ticareti, Iğdır ilinde çeşitli iş imkânlarının oluşmasını sağlamıştır. Bunların başlıcaları kamyonlarla petrol taşınması, ilde ticaret yapacakların ihtiyaçlarına yönelik olarak yeni şirketlerin kurulması, işyeri ve otellerin açılması olarak sıralanabilir.

Sanayi ve Ticaret Odası verilerine göre, 1993'te Iğdır ilinde 67 adet ihracat-ithalât şirketi varken, 1996'da bu sayı 130'a yükselmiştir. İlerdeki şirketlerin 114'ü Iğdır kentinde, 14'ü Aralık kasabasında, 2'si de Tuzluca kasabasında faaliyet göstermektedir. Bu şirketler tam bir ticarî organizasyon yapısı yansıtmamakta, fert veya aile şirketleri görünümü vermektedir. Zaten mevcut bulunan bu şirketlerin kuruluş amaçları genellikle birtakım vergi kolaylıklarından yararlanılabilmek ve kredi olanaklarını genişletebilmektedir. Ancak yine de son yıllardaki şirket kuruluş sayılarındaki önemli artışlar gözardı edilmemeli, dış ticaretin neden olduğu bu şirket kuruluşlarının gelecekte büyük ticarî organizasyonları da gerçekleştirebileceği beklenmelidir⁶.

Nahçıvan'dan Iğdır'a petrol taşınması, yörede yaşayan bir çok insana iş olanğı sağlamıştır. Iğdır'da petrol taşımacılığında kullanılan kamyon ve tankerlerin sayısı, 1998 yılı itibariyle 800 civarında idi. Bu araçlarla Nahçıvan'dan getirilen petrol, Iğdır ilindeki petrol istasyonlarında depolanmakta ve il fazlası petrol ürünleri, gerekli izinler alınıp şartlar yerine getirildikten sonra, başta Doğu Anadolu Bölgesi illeri olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde satışa sunulmaktadır. İlerdeki petrol satış istasyonlarının sayısı 130, toplam depolama kapasitesi ise 10 000 tonu bulmaktadır. Bu istasyonların özellikle Iğdır il merkezi ile Dilucu sınır kapısı arasındaki 65 km'lik yolda yoğunlaştığı dikkati çeker. Ayrıca bu yol ile Iğdır-Tuzluca yolu boyunca çok sayıda piknik, restoran ve eğlence yeri açılmıştır. Bu tesislerin ovanın verimli toprakları üzerinde kurulmuş ve halen de kurulmakta olması, bir kısım tarım topraklarının elden çıkmasına yol açmaktadır.

Iğdır ilinin ticaret hayatındaki gelişmeye bağlı olarak il merkezinde açılan ticarî işyerlerinin sayısı da çok dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Nitekim 1992 yılı itibariyle Iğdır kentinde 1499 adet işyeri vardı. Oysa 1997'de bu sayı 2648'i bulmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1992-1997 devresinde kentteki işyeri sayısı % 76,7 oranında artmıştır. Bu da, yöre ticaretindeki gelişmenin boyutlarını açıkça göstermektedir. Ayrıca 1992-1998 devresinde Iğdır kentindeki turistik ve belediye belgeli otel sayısının 3'ten 17'ye, bunların toplam yatak sayısının da 178'den 1151'e yükselmiş olması, yöredeki iş hayatına gelen canlılığın bir diğer göstergesini oluşturur.

Yörede ticaretten kazanılan paralar maalesef sanayi yatırımlarına kanalizasyon edilememiş, genelde spekülâtif amaçla arsa ve arazi alanı ile apartman inşaatına ve otomobil alımlarına kaymıştır. Böylece Iğdır kentindeki inşaat sektöründe

6- DiE, 1997 Genel Nüfus Tespiti, Ağustos 1998.

de büyük bir gelişme olmuş ve çok sayıda apartmanın yapılmasıyla kentin fizyonomik görünümü ve strüktürü temelden değişmiştir. (Fotoğraf 4) Örneğin, kentte 1990 yılında 34 inşaat ruhsatı verilmişken, 1996 yılında bu sayı 115'i bulmuştur. Öte yandan, 1990-1992 devresinde alınmış olan ruhsatların çoğunun tek veya üç kat olmasına karşılık, 1993-1997 devresinde alınmış olan ruhsatların daha çok beş veya altı kat olduğu dikkati çekmektedir. İğdir kentinin 1988 yılında 6575 kadar olan bina sayısı, 1988-1997 devresini kapsayan dokuz yılda %102.8 oranında artarak, 1997 yılında 13 337'yi bulmuştur. Bu binaların 677'si apartman tipi konutlardan oluşmaktadır.

Yörenin başlıca ticaret ve alış-veriş merkezini oluşturan İğdir kentinin ekonomik hayatındaki gelişmeler, kentin çevresindeki yerleşmeler için bir göç çekim merkezi olmasını sağlamış ve buna bağlı olarak da il merkezinin nüfusu çok dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Nitekim 1997 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan illerin çoğunda nüfus azalması olduğu hal-

Fotoğraf 4. İğdir kentinin genel görünüşü
Photo 4. General view of Iğdir city

de, İğdir il merkezinin nüfusu yaklaşık % 28 oranında artmıştır⁶. Gerçekten de, 1990'da 35 858 olan İğdir kentinin nüfusu 1997'de 45 334'ü bulmuştur. Bu artışta, sadece kentin yakın çevresindeki yerleşmelerden aldığı göçlerin değil, aynı zamanda, Nahçıvan'dan İğdir'a çalışma, geçici yerleşme veya evlilik amacıyla

yapılan göçlerin de önemli etkisi olmuştur.

Nahçıvan ekonomisinin zayıflamış olması, işyerlerinin kapanmış veya atıl kapasite ile çalışıyor olması çalışmak istek ve gücünde olan işgücünü yaşamını sürdürebilmek için yeni iş imkânları aramaya yöneltmiş ve işgücünün önemli bir bölümü Türkiye'ye gelmiştir. Kuşkusuz bu işgücü göçünde Türkiye'deki işgücünün Nahçıvan'a göre pahalı oluşu da etkili olmuştur. Başlangıçta Nahçıvanlı işgücünün çalışma alanı İğdir'la sınırlı kalmış, zamanla bu insanlar Türkiye'yi tanımları sonucu Kars, Erzurum, Trabzon ve İstanbul gibi illere de çalışmak amacıyla gitmeye başlamışlardır. Türkiye'ye gelen bu insanlar tarım işçisi, inşaat işçisi veya bazı işyerlerinde geçici olarak çalışırlar. Nahçıvanlı işgücünün İğdir'a yönelmesi sonucunda İğdir'da işçilik maliyetlerinde düşüş gözlenmiş, Türkiye'deki işgücünden ucuz işgücüne sahip olunması nedeniyle kârlar arttığı gibi inşaat, tarım ve benzeri alanlarda ucuz işgücünden kaynaklanan yatırım artışları görülmüştür⁷.

Nahçıvanlı işgücü, Türkiye'de elde ettiği gelirin büyük bir kısmını yine Türkiye'de yaşamı için gerekli gıda ve giyim ihtiyaçlarını karşılamak için harcamakta, geriye kalan küçük kısmını dolara çevirerek ülkesine götürmektedir.

Tablo 5'te de açıkça görüldüğü gibi, işçi girişleri nisan ayından itibaren artmakta ve bu yoğunluk kasım ayına kadar devam etmektedir (Tablo 5). Bu devrenin tarım hayatı bakımından faal devreyi oluşturması, işçi geçişlerinin tarım faaliyetleriyle olan yakın ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle haziran ve temmuz aylarında kayısı hasatı, ekim aylarında da pancar sökümü için daha

Tablo 5. Dilucu sınır kapısından giriş-çıkış yapan araç sayıları (1995-1997)

Table 5. The numbers of vehicles entering and the existing from the border gate of Dilucu monthly (1995-1997)

Aylar	Giriş Yapan	Çıkış Yapan	Toplam
Ocak	8 803	8 412	17 215
Şubat	7 903	7 413	15 316
Mart	8 953	8 699	17 652
Nisan	13 581	12 669	26 250
Mayıs	12 318	14 225	26 543
Haziran	15 233	14 736	29 969
Temmuz	14 375	13 095	27 470
Ağustos	12 080	12 056	24 136
Eylül	10 689	10 727	21 416
Ekim	15 389	16 990	32 379
Kasım	12 603	9 505	22 108
Aralık	8 229	6 049	14 278
TOPLAM	140 156	134 576	274 732

Kaynak : Dilucu Gümrük Saymanlık Müdürlüğü Verileri.

fazla işgücüne ihtiyaç duyulduğundan, bu aylarda gelen işçi sayısında büyük bir artış görülmektedir. Ayrıca bu devrede İğdir'daki inşaat sektöründe fazla işgücüne ihtiyaç duyulması ve Nahçıvan'da elde edilen tarımsal ürünlerin pazarlanması için İğdir'a gelmesi de söz konusu devrede girişlerin artmasının nedenleri arasındadır. Dilucu kapısından çıkışların da yine bu devrede arttığı görülmektedir. Bu tabloda dikkat çekmemiz gereken bir nokta da yolcu toplamlarının yanıltıcı olabileceğidir. Çünkü İğdir'da çalışan işgücü turistik vizesini yenilemek amacıyla günöbirlik olarak giriş-çıkış yaptırabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dilucu sınır kapısının açılması, üç devlete komşu bir sınır ili olan İğdir'i bir çıkmaz sokak olmaktan kurtarmış ve giderek gelişen sınır ticareti il ekonomisinin lokomotif sektörü olmuştur. Nahçıvan ölkemize, başta petrol ürünleri olmak üzere havansal-tarımsal ürünler ve ucuz işgücü pazarlamakta; kendi ihtiyacı olan gıda, giyim, ev eşyası ve elektronik eşyayı ise Türkiye'den satın almaktadır. İki öлке arasında gerçekleşen dış ticaret İğdir ilinde yaşayan insanların ekonomik gücünün artmasına neden olmuştur. Ticarettten kazınılan paralar sanayi yatırımlarına kanalize edilememiş, genelde, spekülative amaçla arsa ve arazi alımı ile apartman inşaatına ve otomobil alımlarına kaymıştır. Böylece İğdir'da giderek çok sayıda 5-6 katlı apartman ve müstakil konutun yapılmasıyla kentin fizyonomik görünümü ve strüktürü temelden değişmiştir. Kentin ticaret hayatındaki gelişmelere bağlı olarak yakın çevresindeki kırsal yerleşmelerden çok sayıda nüfus İğdir'a göç etmiş ve böylece kentin nüfusu 1990-1997 devresinde % 35'e yakın bir artış göstermiştir. İğdir ilindeki ana karayolları boyunca, Nahçıvan'dan ithal edilen mazotu depolamak amacıyla 10 000 ton depolama kapasitesine sahip 130'a yakın petrol satış istasyonu açılmıştır. Bu yollar boyunca çok sayıda piknik, restoran ve eğlence yeri de tesis edilmiştir. Söz konusu tesisler ovanın verimli tarım topraklarının bir kısmının elden çıkmasına yol açmıştır. Nahçıvanlı işgücünün İğdir'a yönelmesi sonucunda İğdir'da işçilik maliyetlerinde düşüş gözlenmiş, Türkiye'deki işgücünden de ucuz bir işgücüne sahip olunması nedeniyle kârlar arttığı gibi inşaat, tarım ve benzeri alanlarda ucuz işgücünden kaynaklanan yatırım artışları görölmüştür.

İğdir'da sınır ticaretinin geliştirilmesi, daha sağlıklı bir şekilde yapılması ve yörenin ekonomik hayatına olan katkılarının artırılabilmesi bazı sorunların çözümüne bağlıdır.

Bu sorunlar ve çözüm önerileri şöyle sıralanabilir:

1. İğdir'da sınır ticareti yoluyla yapılan ihracat miktarları giderek gerilemektedir. Bunun başlıca nedeni, sınır ticareti kapsamının daraltılarak ormancılık, bahçecilik, hayvancılık ve arıcılık ürünleri ile sınırlandırılmış olmasıdır. Buna karşılık, yolcu beraberinde getirilen eşya cins ve miktarının artırılması, "bavul ticareti" nin önem kazanmasına yol açmıştır. Ayrıca bunda, Dilucu gümrük kapısının

modern olanaklardan yoksun oluşu, gerekli malzeme ve teçhizatın bulunmayışı, gümrük binası inşaatının henüz bitmemiş olması, gümrüğün askerî yasak bölgede bulunması, kapının yalnız günün belirli saatlerinde açık olması, kantar, sundurma, depo ve arama yeri gibi tesislerin bulunmayışının da rolü vardır.

Sınır ticaretinin canlandırılarak tekrar ekonomide değer ifade edebilir duruma getirilmesini sağlamak için sınır ticaretini teşvik edici önlemlerin alınması, gerekirse özel teşvik tedbirlerinin uygulanması, birtakım kolaylıkların sağlanması, sınır ticaretine konu olan maddelerin isim ve miktarlarının gerçekçi bir şekilde yeniden belirlenmesi ve il ihtiyacından artan kısmın il dışına çıkışına izin verilmesi gibi önlemlerin alınması uygun olur. Gümrük işlemlerinin daha hızlı yürütülebilmesi ve denetimlerin daha etkili bir şekilde yapılabilmesi için ise personel açığının giderilmesi, yapımı devam eden gümrük binasının tamamlanarak gerekli araç ve gereçlerle donatılması, giriş-çıkış kapısının ayrılarak denetimin daha etkin hale getirilmesi, kapıda sundurma, antrepo ve arama yerinin yapılması, gümrükte çalışanlar için sosyal tesislerin geliştirilmesi gerekmektedir.

2. Nahçıvan'ın sınır ticaretine konu olan başlıca malı petroldür. Bu ülkedeki petrol satış fiyatının Türkiye'dekine göre %55-60 oranında ucuz olması İğdir'da sınır ticareti yoluyla petrol ithalâtının çok kâr getiren bir iş olmasını sağlamış ve böylece yörede petrol ticareti yapanların sayısı 800'e ulaşmıştır. Ancak, Nahçıvan'dan getirilen petrolün çoğunca standartlara uygun olmayışı önemli bir sorundur. Bu sorunun çözümü için, TSE standartlarına uygun olmayan Nahçıvan petrolünün Türkiye'ye girişine kesinlikle izin verilmemeli, bu ülkeden yapılan petrol ithalâtının kontrol altında tutulması ve denetimlerinin daha sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınması yoluna gidilmelidir.

3. Dilucu sınır kapısı, Türkiye'nin Nahçıvan'a, oradan da Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerine açılan bir kapısıdır. Ancak Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorununun henüz çözümlenmemiş olması nedeniyle Nahçıvan'ı Ermeni Koridoru'ndan geçerek Azerbaycan'a bağlayan kara ve demiryolu kapalı durumda olduğundan, ulaşım İran üzerinden sağlanmaktadır. Bu da, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki ulaşımда güçlükler yaratmakta ve dolayısıyla Dilucu kapısının etki bölgesi daha çok Nahçıvan'la sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Sanırım, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çözüm karşılıklı toprak mübadelesidir. Dağlık Karabağ bölgesine açılacak bir Ermeni Koridoru'na karşılık, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında, Ermenistan üzerinden bir "Azerbaycan Koridoru" açılması, en gerçekçi çözüm olacaktır. Ayrıca bir kara devleti olan Ermenistan dünya ticaretine etkili bir şekilde katılabilmek için, Karadeniz kıyısındaki Türk limanlarını kullanmak zorundadır. Bu nedenle Ermenistan'ın örneğin Hopa limanından yararlanmasının sağlanması konusu, Azerbaycan Koridoru'nun açılmasına karşılık bir pazarlık konusu olarak düşünülebilir. Böylece, aynı ulusun insanları arasında oluşan yapay kopukluk giderilecektir. Öte yandan, bu koridor,

parçalanmış Türk Dünyası'nı karadan bağlayacak ve önemli bir "Türk Koridoru" haline gelecektir. Ayrıca, Nahçıvan-Bakü demiryolunu İğdir üzerinden Erzurum-Kars demiryoluna bağlayan bir hattın yapılması, ulaşımda büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

4. İğdir'da bir "serbest bölge" kurulması için çalışmalar devam etmektedir. Kurulacak olan bu bölge, Çin'e kadar uzanan Orta Asya devletleriyle ilişkilerimizi önemli ölçüde geliştirecek ve İğdir dünyaya açık bir pazar haline gelecektir.

5. İğdir ilinde sınır ticaretinden kazanılan paraların henüz sanayi yatırımlarına kanalize edilememiş olması önemli bir sorundur. Bu sermayenin sanayi yatırımlarına yönlendirilerek, yörede üretilen tarımsal hammadde kaynaklarını değerlendirecek fabrikaların açılması yoluna gidilmelidir. Bu fabrikalar un, makarna, bisküvi, salça, meyvesuyu, şeker ve dokuma fabrikaları olabilir.

Kaynakça

- DİE, 1997, Genel Nüfus Tespiti, Ağustos 1998.
- DOĞANAY, H., 1997, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. No:2982, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No: 877, Eğitim Dizisi No: 10, İstanbul.
- GÜNER, İ., 1997, "İğdir'in Kentsef Fonksiyonları ve Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri", Türk Coğrafya Dergisi, sayı:32, s.79-98, İstanbul.
- HACISALİHOĞLU, İ.Y., 1997, "Trabzon Şehrinde Sarp Sınır Kapısının Açılışından Sonra Ticaret Fonksiyonundaki Değişmeler", Türk Coğrafya Dergisi, sayı:32, s. 263-280, İstanbul.
- İĞDIR VALİLİĞİ, 1993, Sınır Ticareti Yönergesi, İğdir.
- İĞDIR VALİLİĞİ SINIR TİCARETİ BÜROSU, 1997, Dilucu Sınır Kapısı Raporu, İğdir.
- KARABAĞ, S., 1998, "Sınır Ticareti ve İğdir Örneği", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, (1998), s.5-22, Ankara.
- KOÇMAN, A. ve Diğerleri, 1994, Azerbaycan Coğrafyası, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 78, İzmir.
- KODAY, Z., 1994, "Sınır Ticaretimiz Bakımından Sarp Sınır Kapısının Önemi", Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 1, s.123-134, Erzurum.
- ÖZEY, R., 1997, Dünya Platformunda Türk Dünyası, Öz Eğitim Yayınları: 11, Konya.
- ŞAŞMAZ, T. ve Diğerleri, 1997, İğdir'da Kayıt Dışı Ekonomi, Kafkas Üniv. İğdir Meslek Yüksekokulu, Rapor, İğdir.

